

Στό τρίτο Μέρος θέμα είναι ή πολλαπλή κατ' 'Αλέξανδρον θεωρία τής «αίσθήσεως», είτε ως «άλλοιώσεως», μέ αναφορά στό πρόβλημα του «ποιεΐν» και του «πάσχειν» και στή διάκριση του «δυνάμει» και «ένεργεία» είτε ως άναδοχής «των αισθητων ειδων άνευ τής ύλης», και στή συνέχεια ή έννοια ιδιαίτερα τής «κοινής αισθήσεως» μέ τίς πολλές άπόψεις της και τίς σχετικές δυσεπίλυτες άπορίες.

Στό τέταρτο Μέρος θέμα είναι ό «ποιητικός νοϋς» στή σύστασή του και στή σχέση του μέ τή θεότητα, κατ' 'Αλέξανδρον πάντοτε. 'Αναλύεται ή λογική δύναμη τής ψυχής και διακρίνονται ό «νοϋς φυσικός τε και ύλικός», ό «νοϋς επίκτητος» και ό «νοϋς ποιητικός». Παρουσιάζονται οί ιδιότητες του «νοϋ ποιητικού»: «χωριστός τε και άπαθής και άμιγής άλλω... ένεργεία ών και είδος χωρίς δυνάμεώς τε και ύλης». Δείχεται, αντίθετα πρός ό,τι συχνά ύποστηρίζεται, ότι ό «νοϋς ποιητικός» δέν ταυτίζεται μέ τόν Θεό. 'Εξηγοϋνται οί σχέσεις του πρός τά νοητά και πρός τόν έαυτό του.

Πενιχρή κατ' ανάγκην είναι ή σύντομη αύτή έκθεση των περιεχομένων του βιβλίου, συγκριτικά πρός τόν πλοϋτο είσδυτικων αναλύσεων και διαφωτιστικων παρατηρήσεων, όσες περιέχουν οί 390 σελίδες του. Μέ τό σημαντικώτατο αυτό βιβλίο, έργο έμβρίθειας και όξυδέρκειας, έχει ό ειδικός μελετητής, καθώς τονίζει ό Olof Gigon, ένα έξαίρετο και εμπιστεύσιμο όδηγό στην πορεία του πρός τόν πολύπτυχο κόσμο τής άριστοτέλειας ψυχολογίας. 'Εμείς χαιρετίζομε τό γεγονός, ότι ένας συνεργάτης μας στό Κέντρο 'Ερεϋνης τής 'Ελληνικής Φιλοσοφίας τής 'Ακαδημίας 'Αθηνων εισφέρει στή διεθνή βιβλιογραφία μιά τόσο αξιόλογη συμβολή, έρμηνευτική σπουδαίων κειμένων τής άριστοτελικής φιλοσοφίας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ

Constantine Despotopoulos, *Philosophy of History in Ancient Greece*, Academy of Athens, Athens 1991, σελ. 118.

'Η πρόσφατη μελέτη του πολυγραφότατου και «καλλιγραφότατου» επίτιμου Προέδρου τής 'Ελληνικής Φιλοσοφικής 'Εταιρείας άκαδημαϊκού κ. Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου μεταφρασμένη στα άγγλικά από τόν κ. Philip Ramp άποτελεί πράγματι αξιόλογη συμβολή στή Φιλοσοφία τής 'Ιστορίας και δικαιώνει τήν έτυμηγορία του ότι οϋσιαστικά ή Φιλοσοφία τής 'Ιστορίας δέν είναι άποκλειστικό δημιούργημα των τελευταίων αιώνων αλλά έχει μακρά ιστορία ή τουλάχιστον προϊστορία στό χώρο τής αρχαίας έλληνικής ποίησης και φιλοσοφίας. Πρόκειται βεβαίως για θεωρησιακή, «συνοπτική» ή οϋσιαστική αντίληψη τής Φιλοσοφίας τής 'Ιστορίας και όχι για κριτική, τυπική ή αναλυτική άποψη. Γράφει χαρακτηριστικά διευκρινίζοντας τούς όρους και τή σκοπιά του: «'Αντίστοιχα πρός τή διττή σημασία του όρου «ίστορία», καθώς δηλαδή αυτός σημαίνει είτε τήν ιστορική γνώση είτε τήν ιστορική πραγματικότητα, ή φιλοσοφία τής ιστορίας έννοείται είτε ως κριτική άνάλυση τής ιστορικής επιστήμης είτε ως μεθοδική αναζήτηση των συστατικων στοιχείων τής ιστορικής πραγματικότητας, φαντασμαγορικού συνόλου αναρίθμητων πράξεων και παθημάτων και έργων των ανθρώπων. 'Η φιλοσοφία τής ιστορίας στή δεύτερη αύτή έννοια, όπως και όσο ύπάρχει σε κείμενα τής αρχαίας έλληνικής γραμματείας, είναι τό θέμα του βιβλίου αυτού». (σ. 95 από τήν περίληψη στα έλληνικά).

Μέ τό βιβλίό αυτό επιχειρεί ὁ συγγραφέας νά διορθώσει τήν «σφαλερή γνώμη» ὅτι ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας εἶναι νεωτερικός κλάδος τῆς φιλοσοφίας, παρουσιάζοντας «καίρια στοιχεῖα οὐσιαστικῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, ἐκφρασμένα εἴτε ἀπό τοὺς ποιητές Ἡσίοδον καί Αἰσχύλον εἴτε ἀπό τοὺς φιλοσόφους Δημόκριτον καί Πλάτωνα», πού ὀπωσδήποτε θεμελιώνουν μιά πρωτοϊστορία τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας καί τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πολιτισμοῦ, ἢ τῆς Φιλοσοφικῆς Ἀνθρωπολογίας. Συστηματική Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας βέβαια δέν ἀναπτύχθηκε στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα παρά μόνο σπερματικά. Γενικῶς ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κυκλική ἀντίληψη τοῦ χρόνου πού ὑπόκειται κατά βάση στήν ἑλληνική φιλοσοφία σέ ἀντιδιαστολή μέ τό γραμμικό χαρακτήρα τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου στό Χριστιανισμό δέν καρποφόρησε μιά συγκροτημένη θεώρηση τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου. Ἡ ἀντίληψη αὐτή δέν ἀποτέλεσε ἀνασταλτικό παράγοντα σέ νεώτερους καί σύγχρονους φιλοσόφους τῆς ἱστορίας καί ὀπωσδήποτε δέν ἐμπόδισε τοὺς ἑλληνες φιλοσόφους νά στοχαστοῦν πάνω στό ἱστορικό γίνεσθαι. Τόσο στούς στοχαστές πού τά κείμενά τους ἀναλύει μέ ιδιαίτερη εὐαισθησία ὁ κ. Δεσποτόπουλος ὅσο καί στόν Πρωταγόρα μέ τό χαρακτηριστικό ἔργο *Περί τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως* στόν Ποσειδώνιο καί στόν Ἀριστοτέλη ἀνιχνεύονται ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις γιά τήν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί τίς ἀπαρχές τοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ σκέψεις πάνω στόν ἄνθρωπο, τό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον του ἐκφράζονται καί ἀπό ἄλλους φιλοσόφους καί ἱστορικούς.

Ἡ ἐπιλογή ὡστόσο τοῦ κ. Δεσποτόπουλου εἶναι ἐξαιρετικά εὐστοχη, γιατί ὁ Ἡσίοδος ἀναγνωρίζεται ἀπερίφραστα ὡς πρόδρομος τοῦ νεότερου αὐτοῦ φιλοσοφικοῦ κλάδου· ὁ Προμηθεΐας, ὅπως ιδιαίτερα ἐμφανίζεται στόν Αἰσχύλο, ἔχει καθιερωθεῖ ὡς ὁ σωτήρας τοῦ ἀνθρώπινου γένους καί ὁ ἥρωας τοῦ πολιτισμοῦ· ὁ Δημόκριτος ἐξαίρεται γιά τήν ἀπομυθοποίηση τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης μέ τή νηφαλιότητα, τόν πραγματισμό καί τόν ἀνθρωποκεντρισμό του καί ὁ Πλάτων ὡς θεωρητικός τῆς κοινωνίας πιστώνεται μέ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις καί ὄχι μόνο στούς *Νόμους* καί τόν *Πολιτικό*. Ἦδη ὁ συγγραφέας ἔχει ἀσχοληθεῖ ἐκτενέστερα μέ τόν Πλάτωνα στό ἔργο του *Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας κατά Πλάτωνα*, πρὶν δέκα περίπου χρόνια, ἀλλά καί μέ τήν πολιτική φιλοσοφία του ἀρκετά πρὶν.

Τό βιβλίό ἐκτός ἀπό τόν πρόλογο καί τήν εἰσαγωγή περιλαμβάνει 3 κεφάλαια μέ τίτλους: 1. Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας σύμφωνα μέ τόν Ἡσίοδο καί τόν Αἰσχύλο, 2. Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας στόν Δημόκριτο καί 3. Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας στόν Πλάτωνα. Ὑπάρχει ἐπίσης ἐκτενῆς ἑλληνική περίληψη καί πίνακες χωρίων.

Στό πρῶτο κεφάλαιο επιχειρεῖ ὁ κ. Δεσποτόπουλος ἀνάλυση τῶν μυθικῶν συμβόλων «Προμηθεΐας» καί «Πανδώρας» στά ἔπη τοῦ Ἡσίοδου. Παρά τό γεγονός ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἔχει συνδεθεῖ μέ τό θρύλο τοῦ «χρυσοῦ γένους» καί τή συνεχή ἔκπτωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό ἕνα χαμένο παράδεισο, ἀφετηρία τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας γιά τόν Ἡσίοδο εἶναι κατά τόν συγγραφέα ἡ ἔνδεια καί ἡ ἀνάγκη βιοποριστικῆς ἐργασίας. Μέ τήν ἀνεπάρκεια «αὐτόβλαστης φυτικῆς τροφῆς» δημιουργεῖται ἡ ἀνάγκη τῆς κρεοφαγίας πού συνεπιφέρει «θεομηνία» μέ συνέπεια τή στέρηση τῆς φωτιᾶς καί τήν ἀνάκτησή της συμβολικά ἀπό τόν Προμηθεΐα, πού σημειώνει τήν ἀπαρχή τοῦ πολιτισμοῦ μέ ὅλα τά θετικά καί ἀρνητικά ἐπακόλουθά του, ὅπως ἐκφράζονται στό μῦθο τῆς Πανδώρας. Ἔτσι γιά τόν Ἡσίοδο ἡ ἀρχή τῆς ἱστορίας συνυφαίνεται μέ τίς ἀπαρχές τοῦ πολιτισμοῦ τόσο στήν αἰσιόδοξη ὅσο καί στήν ἀπαισιόδοξη ἐκδοχή του.

Στόν *Προμηθεΐα Δεσμώτη* τοῦ Αἰσχύλου βρίσκει ὁ συγγραφέας «δραματική ἄποψη τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους» καί τῶν ἀπαρχῶν της μέ «σύνδρομη» τή γένεση

καί τή σύσταση τοῦ πολιτισμοῦ. Παρατηρεῖ ὅτι «κάταρξη τῆς ἱστορίας εἶναι κατά Αἰσχύλον ἡ λύτρωση τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἀπό τόν κίνδυνο ἀφανισμοῦ ὀλικοῦ» ἀπό τή διακυβέρνηση τοῦ Διός, δηλαδή ἀπό τό βιοδυναμισμό τῶν λοιπῶν ζώων. Ἔτσι ὁ Προμηθεΐας ἐμφανίζεται ὡς «προμήθεια» καί «πρόνοια» γιά τήν ἐξουδετέρωση τῶν βιολογικῶν ἀδυναμιῶν τοῦ ἀνθρώπου καί τή σωτηρία του. Οἱ «ἄθλοι» τοῦ Προμηθεΐα ἐμφυτεύουν στόν ἄνθρωπο τήν ἐλπίδα, δωρίζουν τή γνώση τῶν τεχνῶν καί τῶν ἐπιστημῶν καί γενικῶς συμβολίζονται σέ ὅλα τά κύρια πολιτισμικά στοιχεῖα-ἀνθρώπινες ἐπινοήσεις πού διασφαλίζουν στόν ἄνθρωπο τήν ἐπιβίωση καί τήν προκοπή του. Ἡ «τιτανική αὐτή πρόκυψη τῆς πνευματικότητας» κρίνεται ὡστόσο «ἀνατρεπτική τῆς προηγούμενης εὐταξίας τοῦ κόσμου» μέ ἀποτέλεσμα τό «ἀνεξιλέωτο ἐπί αἰῶνες στή συνείδηση τοῦ Διός ἀμάρτητα τοῦ φιλόανθρωπου τιτάνα Προμηθεΐα» μέχρι τήν τελική λύτρωσή του μέ τή «συμφιλίωση ζωῆς καί πνεύματος».

Στό δεύτερο κεφάλαιο μέ γνώση καί δημιουργική φαντασία ἀνασυγκροτεῖ ὁ συγγραφέας ἀπό τά «κέρματα» τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Δημοκρίτου τόν πυρήνα τῶν στοχασμῶν τοῦ φιλοσόφου γιά τήν ζωή τῶν ἀρχέγονων ἀνθρώπων καί τήν βαθμιαία τους πρόβαση στόν πολιτισμό, διαρθρώνοντας σέ δέκα σταθερές τό ὕλικό πού συγκροτεῖ τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας του. Παρακολουθεῖ τούς ἀνθρώπους ἀπό τήν «ἀρχική» τους, θά μπορούσαμε νά ποῦμε κατάσταση, τή μεστή ἀπό ταλαιπωρίες καί κινδύνους ἀπλοϊκή ἀλλά καλόβολη καί «ἄπειρη» ζωή τους ὡς τούς πρώτους κοινωνικούς σχηματισμούς γιά λόγους βιοάμυνας ἀπό τά ἄγρια θηρία πού σημειώνουν καί τήν ἀπαρχή τῆς ἱστορικής ζωῆς τους, παρά τήν ἔλλειψη στό στάδιο αὐτό οἰκονομίας καί τεχνικῆς, πού κατακτήθηκαν βαθμιαία ἀπό τήν «πέιρα» καί τήν «ἀνάγκη». Μέ τήν ἀνακάλυψη τῆς φωτιᾶς ἀρχίζει «ἡ κοσμοϊστορική πρόβαση τῆς ἀνθρωπότητας πρὸς τόν πολυδύναμο πολιτισμό» μέ τήν κατασκευή χρήσιμων ἐργαλείων καί σκευῶν, τήν ἐπινόηση τῶν τεχνῶν, τῆς γλώσσας καί τῆς ἠθικῆς. Κι ὅλα αὐτά μέ δάσκαλο τή «χρεία», συνεργούς τά χέρια, τό λογικό καί τήν εὐφυΐα ἀλλά καί τήν παρατηρητικότητα, ἀφοῦ ὀρισμένες τέχνες φαίνεται νά ἐπινοήθηκαν «κατά μίμησιν τῶν ζώων». Ὅλα αὐτά τά τόσο ὠφέλιμα στόν «κοινόν βίον» ἔχουν καί ἐκφυλιστικές συνέπειες πού ὡς ἀντίδοτό τους προβάλλεται ἀπό τό γελαστό φιλόσοφο ἡ ἀρετή, ἡ ὀρθή πολιτική καί παιδεία, καί ἡ «αἰδώς», ὥστε ἡ «εὐβουλία» νά ἐξουδετερώνει τήν τύχη, ὄχι ἀμελητέο παράγοντα τῆς ἱστορίας.

Ὁ καθηγητής Δεσποτόπουλος κατόρθωσε μέ ἀπόλυτη ἐπιτυχία νά ἀνασυγκροτήσῃ καί νά ἐρμηνεύσῃ τούς στοχασμούς πού συνιστοῦν τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας τοῦ Δημοκρίτου.

Μέ ἀνάλογη εὐστοχία πού ἔγκειται κυρίως στή σωστή ἐπιλογή τῶν πιό ἀντιπροσωπευτικῶν διαλόγων καί χωρίων ἀνασυγκροτεῖ καί τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας τοῦ Πλάτωνα στό τελευταῖο κεφάλαιο πού δέν πιστεύουμε ὅτι χρειάζεται νά παρουσιάσουμε ἐκτενῶς, γιατί οἱ θέσεις τοῦ συγγραφέα εἶναι γνωστές ἀπό τή σχετική μελέτη του στά ἑλληνικά τό 1982.

Μέ δεδομένο τό γλαφυρό καί ἐξαιρετικά προσωπικό ὕφος γραφῆς τοῦ κ. Δεσποτόπουλου μέ τίς ιδιότυπες γιά κάθε μεταφραστή ἐγγενεῖς δυσκολίες του, ἡ μετάφραση τοῦ ἔργου στά ἀγγλικά εἶναι πολύ καλή ἕως ἄριστη. Ἡ συμβολή τοῦ ἔργου στήν ἀγγλόφωνη βιβλιογραφία ὅπωςδήποτε θά ἐκτιμηθεῖ πολύ θετικά.